

ONTGROEI

**In deze paradigmaserie
verschenen reeds:**

Fred Pearce

De laatste generatie

*Hoe de natuur
wraak neemt voor het
broeikaseffect*

•
Thomas Homer-Dixon

Ten onder te boven

*Catastrofe, creativiteit
en de vernieuwing van de
beschaving*

•
Peter Tom Jones
& Vicky De Meyere

Terra reversa

*De transitie naar recht-
vaardige duurzaamheid*

•
Fred Pearce

Volksbeving

*Van babyboom naar
bevolkingscrash*

•
Ken Webster
& Craig Johnson

Leren van de natuur

*Inspiratie voor een
duurzame toekomst*

•
Tim Jackson

Welvaart zonder groei

*Economie voor een
eindige planeet*

Dmitry Orlov

De val van Amerika,

*Een vergelijking met
de Sovjet-Unie*

•
Herman Verhagen

**De Duurzaamheids-
revolutie**

*Hoe mensen organisaties
en organisaties de wereld
veranderen*

•
Mark Lynas

De mens als god

*Hoe de aarde het Antropoceen
kan doorstaan*

•
Richard Heinberg

Einde aan de groei

*Ons aanpassen aan
de nieuwe economische
realiteit*

•
Joanna Macy

Terugkeer naar het leven

*Oefeningen en rituelen om
ons weer te verbinden met het
Levensweb*

•
Anneleen Kenis

& Matthias Lievens

**De mythe van de
groene economie**

*Valstrik, verzet en
alternatieven*

•
Bernard Lietaer e.a.

Geld en duurzaamheid

*Van een falend geldsysteem
naar een monetair ecosysteem*

Marianne Thieme (red.)

Méér!

•

Michael J. Greer

Het natuurlijk kapitaal

Economie om te overleven

•

Margaret J. Wheatley

Ver van huis

*Nieuwe moed in deze dwaze
wereld*

•
Richard Heinberg

**Schaliegas, piekolie en onze
toekomst**

•
Jeremy Leggett

Uit de olie

•

Helen Toxopeus,

in gesprek met

Henk van Arkel

Een @nder soort geld

*Helpt economie, milieu en
euro*

•

Harald Welzer

Zelf denken

een leidraad voor verzet

•

Marius de Geus

Filosofie van de eenvoud

*vereenvoudiging en matiging
als verrijking van het bestaan*

•

ONTGROEI

*Een vocabulaire voor 'degrowth'
in een nieuw tijdperk*

Onder redactie van
Giacomo D'Alisa,
Federico Demaria en
Giorgos Kallis

Uitgeverij Jan van Arkel

Voor het eerst gepubliceerd 2015 door
Routledge 2 Park Square, Milton Park,
Abingdon, Oxon OX14 4RN
en door Routledge 711 Third Avenue,
New York, NY 10017
Routledge is een imprint van de Taylor
& Francis Group, een Informatie bedrijf

© 2015 selectie en redactioneel materiaal,
Giacomo D'Alisa, Federico Demaria en
Giorgos Kallis; afzonderlijke hoofdstukken,
de auteurs.

Nederlandse uitgave:

© 2016 Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit
deze uitgave mag worden herdrukt of
gereproduceerd of gebruikt in enige vorm
of met welke elektronische, mechanische of
andere middelen ook, nu bekend of hierna
uitgevonden, inclusief fotokopiëren en
opnemen, of op enige informatieopslag of
een retrievalsysteem, zonder schriftelijke
toestemming van de uitgever.

ISBN: 978-90-6224-000-5

De Nederlandse uitgave is tot stand gekomen
in samenwerking met Oikos, denktank voor
sociaal-ecologische verandering, www.oikos.be

Vertaling: Jan Matthieu & Jan Mertens

Omslagillustratie: Barbara Castro urio
(labarbara.net 2014)

Vormgeving: Karel Oosting

Druk: TenBrink

Gedrukt op Cocoon kringlooppapier

Uitgeverij Jan van Arkel
Grifhoek 151, 3514 JK Utrecht
030 2731 840
info@janvanarkel.nl
www.janvanarkel.nl

INHOUD

Verantwoording ... 8

Voorwoord ... 13

Inleiding ... 21

DEEL I ZIENSWIJZEN

- 1 Anti-utilitarisme ... 50
- 2 Bio-economie ... 56
- 3 Ecologische rechtvaardigheid ... 61
- 4 Maatschappelijk metabolisme ... 67
- 5 Stromingen van het milieudenken ... 73
- 6 Politieke ecologie ... 79
- 7 Ontwikkeling, kritiek op ... 85
- 8 Steady-state-economie ... 91

DEEL II DE KERN

- 9 Autonomie ... 100
- 10 Bruto binnenlands product ... 106
- 11 Commons ... 112
- 12 Convivialiteit ... 118
- 13 Dematerialisatie ... 124
- 14 Denkbeeld, dekolonisatie van het ... 129
- 15 Dépense ... 135

-
- 16 Depolitisering ('het politieke') ... 141
  - 17 Eenvoud ... 148
  - 18 Emergie ... 153
  - 19 Entropie ... 158
  - 20 Geluk ... 163
  - 21 Groei ... 169
  - 22 Grondstofgrenzen ... 175
  - 23 Jevons-paradox (reboundeffect) ... 180
  - 24 Kapitalisme ... 186
  - 25 Neomalthusianen ... 192
  - 26 Piekolie ... 198
  - 27 Rampgedagogie ... 204
  - 28 Sociale grenzen van de groei ... 208
  - 29 Vermarkting ... 214
  - 30 Zorg ... 220

DEEL III   DE ACTIE

- 31 Baanzekerheid ... 228
- 32 Back-to-the-landers ... 233
- 33 Basis- en maximuminkomen ... 238
- 34 Coöperaties ... 242
- 35 Digitale commons ... 247
- 36 Eco-gemeenschappen ... 251
- 37 Nieuwe economie ... 256
- 38 Geld, publiek gecreëerd ... 261
- 39 Gemeenschapsmunten ... 265
- 40 Indignados (occupy!) ... 269
- 41 Nutopisten ... 274
- 42 Ongehoorzaamheid ... 278

-
- 43 Post-normale wetenschap ... 283
  - 44 Schuldaudits ... 289
  - 45 Stadstuinen ... 293
  - 46 Vakbonden ... 297
  - 47 Werkverdeling ... 302

DEEL IV   ALLIANTIES

- 48 Buen vivir ... 308
- 49 Economie van de bestendigheid ... 314
- 50 Feministische economie ... 319
- 51 Ubuntu ... 324

EPILOOG

Van strenge versobering
tot uitbundige dépense ... 328

Over de auteurs ... 341

VERANTWOORDING EN DANKWOORD

Bij de Engelse editie

Wanneer de gebruikelijke omgangstaal tekortschiet om uit te drukken wat smeekt om verwoording, dan is het tijd voor een nieuwe vocabulaire.

We leven in een tijdperk van stagnatie, snelle verarming van een groot deel van de bevolking, groeiende ongelijkheid en socio-ecologische rampen – van Katrina, Haïti en de Filipijnen, tot Fukushima, het olielek in de Golf van Mexico, of het begraven van giftig afval in Campania, tot de klimaatverandering en de voortdurende ramp van vermijdbare sterfgevallen door gebrek aan toegang tot land, water en voedsel.

Zelfs radicale denkers slagen er niet in nieuwe antwoorden te formuleren die niet zijn opgebouwd rond de hoofdgeboden van groei en ontwikkeling. Als de drang naar groei economische, sociale en ecologische crises veroorzaakt, zoals de auteurs in dit boek betogen, dan kan groei niet de oplossing zijn.

Gelukkig ontstaan er op allerlei plaatsen alternatieven. Ze variëren van nieuwe vormen van samen leven, produceren en consumeren tot nieuwe instellingen die zonder groei het levensonderhoud van allen kunnen veiligstellen. Toch zijn meer omvattende contrahegemonische verhalen noodzakelijk om deze nieuwe alternatieven te articuleren en verbinden. We hopen dat dit boek sleutelwoorden biedt voor de opbouw van dergelijke verhalen.

Degrowth heeft veel interpretaties. Verschillende mensen komen ertoe vanuit verschillende invalshoeken. Sommigen omdat ze zien dat er grenzen zijn aan de groei. Anderen omdat ze denken dat we een periode van economische stagnatie beleven en we manieren moeten vinden om welvaart zonder groei te handhaven. Weer anderen omdat ze geloven dat een

werkelijk egalitaire samenleving er alleen een kan zijn die zich bevrijdt van het kapitalisme en zijn onverzadigbare streven naar expansie, een die leert om zichzelf collectief te beperken en niet te werken op basis van berekenend eigenbelang. En weer anderen simpelweg omdat ‘degrowth’ nogal klinkt zoals ze zelf verkiezen te leven.

Bijdragen in dit boek komen uit verschillende denkscholen, verschillende disciplines en verschillende leefgebieden: ecologische (bio- en steady-state-) economen, anti-utilitaristen, (neo)marxisten, politieke ecologen, coöperativistas, nowtopians, en allerlei activisten en praktijkmensen. Elk van onze auteurs ziet degrowth ietwat anders. We delen niet noodzakelijk allemaal alles wat wordt gezegd in andere bijdragen. Toch is degrowth wat ons samenbrengt en verbindt.

Degrowth kun je niet vangen in een enkele definitie. Zoals vrijheid of rechtvaardigheid drukt degrowth een aspiratie uit die je niet in een simpele zin kan vastpinnen. Degrowth is een kader, waarin verschillende zienswijzen, denkbeelden, of vormen van actievoeren samenkomen. We zien deze veelzijdigheid als een kracht. Dit is de reden waarom we besloten om degrowth in de (losse) vorm van een vocabulaire voor te stellen. De vocabulaire van degrowth is een netwerk van ideeën en gesprekken, sterk geworteld in de radicale en kritische tradities, maar open en ontvankelijk voor meerdere verbindingen.

Het boek begint met een essay dat we met ons drieën hebben geschreven. Het is langer dan de andere bijdragen in het boek, niet omdat we voor onszelf milder waren met de woordlimiet, maar omdat het probeert ‘degrowth’ voor te stellen door het centrale trefwoord te koppelen aan alle andere trefwoorden van dit boek. In dit inleidende hoofdstuk presenteren we de geschiedenis van de term degrowth en de diverse voorstellen en ideeën die hem uitdrukken.

De rest van het boek is onderverdeeld in vier delen. Het eerste deel onderzoekt intellectuele wortels die degrowth voeden, met andere woorden de epistemologie van degrowth. De bijdragen vatten in enkele woorden hele denkscholen samen, en leggen hun relevantie voor degrowth uit. Het tweede deel presenteert de concepten die de kern vormen van de kri-

tiek die degrowth heeft op de pensée unique van de groei. Elke bijdrage in dit deel vertegenwoordigt een andere ingang in degrowth. Samen vormen ze de theorie van degrowth. Het derde deel gaat over op actie en is gericht op concrete institutionele voorstellen en op levende voorbeelden van hoe degrowth er in de praktijk uitziet. De bijdragen variëren van overheidsbeleid tot activistische projecten en proberen het hele scala van de postkapitalistische denkbeelden van degrowth te dekken. Het vierde en kortste deel van het boek bekijkt ‘allianties’. Het presenteert denkrichtingen, actoren en concepten die veel met het degrowth-project gemeen hebben, maar die tot op heden slechts losse banden met degrowth hadden. Het is daar waar de meest vruchtbare geografische links en toekomstige uitbreidingen van degrowth te vinden zijn en versterkt kunnen worden.

De lezer kan het boek benaderen op de geijkte lineaire manier, door gewoon de ene bijdrage na de andere te lezen. Maar volgens ons is dit waarschijnlijk de saaiste manier om ermee om te gaan. Je zou als alternatief kunnen uitgaan van wat het meest intrigerende onderdeel lijkt en daarna dwalen door de **kruisverwijzingen** (vet aangeduid) naar de andere inzendingen. Een zorgvuldige lezer zou zo een voor een alle in een bijdrage genoemde inzendingen kunnen nalezen, en dan naar het volgende ongelezen item overgaan en hetzelfde doen, tot hij of zij het hele boek heeft gelezen. Lezers worden aangemoedigd om hun eigen reis door het boek te maken en zo tot hun eigen gevoel te komen van wat degrowth voor hen betekent.

Aan het einde van dit boek, in een essay met de titel “Van strenge versobering tot uitbundige dépense”, affirmeren wij wat degrowth voor ons is gaan betekenen doorheen het proces van het opstellen van dit boek en het lezen van de bijdragen. Dit is onze eigen politiek geëngageerde en selectieve kijk op het boek.

Aan de auteurs die bijdragen aan dit boek werd gevraagd om zo eenvoudig mogelijk, maar ook niet simpeler dan dat, te schrijven. De inzendingen zijn geschreven voor een algemeen publiek, niet voor de specialist. Ze vergen geen voorkennis van de debatten of de terminologie. Toch

zijn ze gekaderd en samengesteld met de gewenste nauwkeurigheid en deskundigheid van hoofdstukken in academische boeken. Aan het einde van elk item is er een referentielijst voor wie zich verder wil verdiepen in dat onderwerp.

Het boek is een collectief product, maar met onze eigen stempel, wat de selectie en de plaatsing van de inzendingen en auteurs betreft. Zoals bij elk intellectueel product, zijn onze bijdragen voor dit boek niet alleen de onze, maar de output van het geaccumuleerde werk van de mensen die we gelezen hebben en de mensen met wie we hebben gesproken. Het belichaamt en is ingebed in het sociale en familiale werk van de reproductie. Het is een resultaat van ‘commoning’.

In de maandagse leesgroep van Research & Degrowth in Barcelona formuleerden we de meeste van de ideeën die we uitdrukken in dit boek. Veel van de leden van dit collectief, een aantal van hen ook onderzoekers bij het Institute of Environmental Science and Technology (ICTA) aan de Autonome Universiteit van Barcelona, hebben ook bijgedragen aan dit boek. Maar laten we ze ook een voor een in het zonnetje zetten: Filka, Viviana, Claudio, Marta, Kristofer, Erik, Christian, Iago, Christos, Daniela, Diego, Rita, Lucha, Aggelos, Marco, en de diverse losse deelnemers van de leesgroep, te veel om op te noemen. Onze speciale dank gaat naar Joan Martinez-Alier, die op ICTA een prachtige oase van radicale gedachten creëerde zonder welke we nooit zouden zijn samengekomen om in gemeenschap met elkaar te werken, en naar François Schneider, die zijn passie voor degrowth naar Barcelona bracht en met elk van ons deelde. Laten we ook al deze mensen danken zonder wie dit boekwerk niet afgewerkt had kunnen worden: Jacques Grinevald die ons royaal zijn kennis van de geschiedenis van degrowth overdroeg; onze vertalers uit het Frans en Spaans, Bob Thompson en Cormac De Brun; onze redacteuren bij Routledge: Robert Langham, Andy Humphries, Lisa Thomson, Laura Johnson en Natalie Tomlinson; en Valerie McGuire (geholpen door Jason Badgley), die niet alleen inzendingen uit het Italiaans vertaalde, maar zorgvuldig alle items van het boek nalas en bewerkte, en de bijdragen verbeterde van degenen voor wie het Engels niet de moedertaal is en er zo voor zorgde dat dit een echt internationaal boek werd.

We danken ook Bàrbara Castro urio (labarbara.net), onze grafisch ontwerpster, die het omslag en de illustraties van dit boek maakte, omdat esthetiek ook meetelt. Wij zijn erkentelijk voor de financiële steun van de Spaanse overheid via het project CSO2011-28990 BEGISUD (Voorbij BBP-groei: Onderzoek naar de sociaal-economische voorwaarden voor een sociaal duurzame degrowth) en van de Europese Unie door middel van de Marie Curie-actie Initial Training Networks-KP7-PEOPLE-2011; contract nr 289.374-ENTITLE (Europees Netwerk voor Politieke Ecologie).

Dit boek heeft verschillende hoofdstukken en auteurs. Wij zijn niet de enigen die eraan werkten, maar we hebben er wel veel aan gewerkt. We willen graag onze bijdragen opdragen aan wie ons het meest nabij zijn. Giacomo D’Alisa aan zijn heden en toekomst: zijn vrouw Stefania en zijn kinderen Claudia Pilar en Nicolas Mayo. Federico Demaria aan zijn partner Veronica, zijn ouders Maria en Mario en zijn broer Daniele. Giorgos Kallis aan zijn vrouw Amalia, zijn ouders Vassili en Maria, en zijn zus Iris. En last but not least, aan al onze vrienden en metgezellen.

Giacomo D’Alisa, Federico Demaria, Giorgos Kallis

Barcelona, april 2014, vocabulary.degrowth.org

Bij de Nederlandse editie

Ontgroei is de vertaling van het Engelse boek *Degrowth*. In de tekst is het woord ‘degrowth’ verder onvertaald gelaten. In deze editie is in de lijstjes met referenties soms een relevante Nederlandse titel toegevoegd. Op een enkele uitzondering na geldt daar dus: de Nederlandse bron hoort niet bij het origineel.

VOORWOORD

De kwestie van economische degrowth en het vooruitzicht op een meer duurzame en rechtvaardige samenleving kwamen in 2008 het domein van het wetenschappelijk onderzoek binnen toen wij, de auteurs van dit voorwoord, medeorganisator werden van de eerste internationale conferentie over het onderwerp in Parijs. Het was meteen een succes en een veelbelovende toekomst ging open. De Parijse conferentie werd gevolgd door conferenties in Barcelona, Montreal, Venetië en Leipzig (naast een groot scala aan lokale evenementen). Een internationaal netwerk ontwikkelt zich in dertig landen, onderzoeksagenda's en multidimensionale politieke voorstellen worden besproken, en een aantal wetenschappelijke tijdschriften publiceerde het werk van de ontluikende degrowth-onderzoeksgemeenschap. Het spreekt vanzelf dat, toen we de conferentie van Parijs bijeenriepen, we wel beseften dat we niet de eersten waren om kritiek te geven op de 'groeisamenleving'. De Club van Rome had in de jaren 1970 al vragen gesteld bij de mogelijkheid van continue materiële groei, als basis van productivistische samenlevingen (kapitalistische of socialistische). Deze vraag werd sindsdien alleen maar indringender, vanwege zes drijvende krachten: de gestage achteruitgang van de natuurlijke omgeving; de uitputting van hulpbronnen en de uitdaging die daarvan uitgaat voor de economische groei; de uitputting van het groeipotentieel wegens de niet-duurzame tegenstellingen die in het kapitalisme vervat zijn; de hernieuwde belangstelling in het zoeken naar een weg van beschaving die niet gebaseerd is op utilitaire uitwisseling met steeds groeiende meeropbrengsten; een groeiende contraproductiviteit van de instellingen, met name in hun neiging om te fungeren als barrières voor gebruikers eerder dan als hulpmiddelen; en ten slotte de 'betekenis crisis' en de poging van velen om los te komen van massaconsumptie en een nieuwe betekenis te geven aan hun leven (door soberheid, doe-het-zelf, eco-communes, enz.).

Deze zes drijvende krachten zullen in de nabije toekomst niet ver-

zwakken. Neem bijvoorbeeld de ecologische dimensie: zelfs het Internationaal Energie Agentschap erkent nu dat we de piek van conventionele oliewinning bereikten in 2011.¹ Het komende olietekort verklaart de wedloop naar onconventionele energiebronnen, zoals schaliegas, economisch aantrekkelijk ondanks de milieu- en sociale vernietiging die ze met zich meebrengen. Het Millennium Ecosystem Assessment (2005) heeft duidelijk vastgesteld dat de ecosystemen in toenemende mate worden uitgebuit. In veel gevallen worden hun grenzen overschreden. Het Nationaal Bureau voor Economische Research, waar de ‘*crème de la crème*’ van de Amerikaanse economen zitten, velen van hen Nobelprijswinnaars, publiceert in augustus 2012 een artikel dat de vraag stelde of de lange periode van voortdurende Amerikaanse economische groei tot een einde kwam. Ook in Europa, waar de doorsnee economische groei al vier decennia daalt, is een ‘betekeniscrisis’ duidelijk geworden, wat zich uit in het groeiende publieke wantrouwen jegens wetenschap en technologie. Vele conferenties reflecteren over deze ‘betekeniscrisis’, evenals documenten, zoals het recente ‘Convivialist Manifesto’ – waar een aantal belangrijke persoonlijkheden voor het eerst het woord ‘degrowth’ in de mond durfden te nemen. Er is bereidheid van diverse politieke en economische actoren om hun gebruikelijke posities te verlaten en radicaal de huidige situatie in vraag te stellen. Tot slot is er een dreigende institutionele crisis. Meer en meer mensen verwerpen ‘democratische’ processen. Deze afwijzing uit zich niet het minst in een groeiend aantal mensen dat niet gaat stemmen en stijgende verkiezingswinst van extreemrechtse nationalisten bijna overal in Europa.

Deze veelvoudige crisis heeft betrekking op de onhoudbaarheid van het naoorlogse op consumptie gebaseerde economisch model en de uitsluiting eruit van individuen, hele landen of zelfs continenten. Als we doorgaan met het handhaven van een onhoudbaar niveau van consumptie in de bevoorrechte delen van de wereld – en erger nog, te blijven geloven dat dit niveau in de toekomst zal groeien – moeten we ook erkennen dat

---

1 - IEA, World Energy Outlook, 2010.

deze 'groei' er alleen kan komen door middel van 'uitsluiting', door het buitensluiten van degenen voor wie 'er niet genoeg is'. Vandaar dat we getuige zijn van de proliferatie van 'gated communities', nationale grenzen gesloten voor de armen van de wereld (en opengesteld voor de rijken), en de interne uitsluiting van sociale groepen met de ontwikkeling van een essentialistisch of racistisch discours. Deze uitsluitingen ondersteunen, voor de uitverkorenen, de huidige niet-duurzame manieren van leven waaraan de westerse samenlevingen gewend geraakt zijn.

In het Westen winnen het idee van economische degrowth en dat van de opbouw van een samenleving van met elkaar delen, soberheid en gezelligheid aan kracht. Maar de overgrote meerderheid leeft nog steeds in ontkenning. Deze ontkenning wordt versterkt door economen – de apostelen van de industriële moderniteit – door wie de vraag van degrowth grotendeels genegeerd blijft, als ze al geen taboe is, getuige de scherpe reactie als het woord 'degrowth' valt in het bijzijn van economen. In de economie is het degrowth-perspectief nauwelijks aanwezig, zelfs onder die economen die zich wel verzetten tegen het kapitalisme en liberalisme. Ketterse economen kunnen zich wel distantiëren van de extreem enge visie verdedigd door de liberale orthodoxie, maar vaak bieden ze geen originele ideeën voor wat de kwestie van de algemene richting van een economie betreft. In feite verdedigen veel zulke 'afwijkende' economen (maar niet allemaal) gewoon theoretische posities en vormen van overheidsbeleid die al tientallen jaren worden gehuldigd, zoals stimuleringsmaatregelen om de vraag te doen stijgen, of belastinghervormingen.

Net als andere wetenschappers, nemen economen een strategie van moedwillige blindheid aan, en reduceren hun onderzoeksobject om de beheersbaarheid en haalbaarheid van hun onderzoek te waarborgen. Dit is niet per se verkeerd. Wat eraan schort is de fixatie op bepaalde absolute regels, zoals de groei-doelstelling, en de productie van aanbevelingen die – mochten zij worden toegepast – samenlevingen op datzelfde enge pad sturen. Met dit mondiaal beleid in voege beleven we een maatschappelijke 'lock-in', die constant gereproduceerd wordt. Dit perkt echte reflectie in op waarlijk originele toekomst die sporen met de uitdagingen waar onze samenlevingen mee worstelen. Deze uitdagingen zijn groot

als je bedenkt dat een industriële samenleving met een buitensporige productieve capaciteit ook een samenleving is met een zeer sterke sociale ongelijkheid (arbeidskrachten worden uitgebuit, boeren verdreven van het land waarvan ze leven, er is materiële ellende voor de werklozen). Degrowth heeft niets te maken met een eenvoudige vergroening van bestaande technieken, noch met een ‘democratisering’, om ze toegankelijk te maken voor iedereen (ervan uitgaande dat ze gewenst zijn), of alleen maar met het collectieve zelfmanagement van kapitalistische technieken. Degrowth signaleert een radicale kritiek van de samenleving: het stelt technieken in vraag, in plaats van alleen om controle erover te vragen. Sommige technologieën moeten worden afgewezen (nucleaire, GGO’s, nanotechnologie), omdat ze niet vatbaar zijn voor grenzen; andere zijn aanvaardbaar tot aan welbepaalde grenzen, waarover door de hele samenleving overlegd moet worden. Degrowth is geen idee dat gemaakt is om te verleiden. Het is een revolutionair idee.

Vandaag staat degrowth voor twee risico’s. Het eerste is dat het zijn betekenis zou kunnen verliezen en een nieuwe versie worden van hoe op een andere manier te consumeren en produceren, en het bijvoorbeeld het ongelegen idee achterwege zou laten dat degrowth ook gaat over minder consumeren en produceren, veel minder, althans in de rijke gebieden van de wereld. Het tweede risico is dat degrowth zou kunnen worden afgedaan, en zijn radicale inhoud verwatert, als het wordt ondergebracht bij vagere begrippen als ‘post-groei’, die – net als duurzame ontwikkeling voorheen – de tactische mogelijkheid openlaten van ‘win-win’ oplossingen. We zijn even sceptisch over het idee van de ‘steady-state’, dat zich sterk richt op de biofysische dimensie en harde politieke en maatschappelijke vragen ontwijkt.

In dit verband is de vocabulaire dat dit boek aanbiedt op twee manieren belangrijk. Aan de ene kant is er de diversiteit van benaderingen en ideeën die naast elkaar bestaan binnen de term ‘degrowth’. Aan de andere kant heb je de manifestatie van het brede spectrum aan bezorgdheden en voorstellen die degrowth-denkers en -actoren hebben aangebracht door hun betrokkenheid bij veel gebieden (kunst, wetenschap, activisme) en hun werk aan de ontwikkeling van denkbeelden en concrete praktijken

die alternatieve vormen voor productivisme, zowel lokaal als mondiaal, op verschillende plaatsen op de planeet, binnen of buiten de grote kennisproducerende instellingen. We benadrukken hier het belang van het combineren van verschillende politieke strategieën (oppositie, opbouw van alternatieven, en zelfs enig reformisme) om echte sociale verandering in een degrowth-richting te brengen.

Of je de term degrowth nu leuk vindt of haat, je kan niet ontkennen dat hij allerlei debatten opent die voorheen potdicht zaten. De emoties die hij losmaakt betekenen dat hij nooit een aangelegenheid van ondergeschikt belang kan worden. De waardevolle bijdrage van dit boekwerk, het eerste van zijn soort in het Nederlands, is dat het enkele van de meest belangrijke en moeilijk te begrijpen concepten verduidelijkt die in de debatten over degrowth gemobiliseerd worden. Anti-utilitarisme, kapitalisme, de milieubeweging, samenhangigheid, Illich' kritiek op grote instellingen, nieuwe vormen van rijkdom of geluk, buen-vivir en concrete aspecten van vrijwillige eenvoud, coöperaties, burgerlijke ongehoorzaamheid. De lemma's in dit boek zijn talrijk en met elkaar verbonden, zodat de lezer geleidelijk vertrouwd kan raken met de basisideeën verbonden met degrowth.

Natuurlijk kan zo'n werk niet uitputtend zijn: degrowth is meer een verkennen van de weg dan een voltooide en verzegelde doctrine. Dit maakt het juist een levende en dynamische set van ideeën. Laten we hopen dat het nog lang zo kan blijven en dat er nieuwe reflecties ontstaan om de hier gepresenteerde gedachten te verrijken, te bekritisieren en te transformeren.

Fabrice Flipo en François Schneider

oprichters en leden van Research & Degrowth

AANBEVELINGEN

“Dit boek is een uitstekende inleiding tot de politiek van ‘degrowth’ in haar verschillende betekenissen en dimensies. Die worden geanalyseerd en gerangschikt in tientallen bijdragen en bieden een onmisbaar referentiepunt voor iedereen die wil deelnemen aan de debatten rond dit perspectief. Het werpt ook licht op de ontwikkeling van het concept. Want zoals de inleiding van de redactie aantoont, betekent ‘degrowth’ voor velen een diversiteit aan initiatieven – tijdbanken, lokale valuta, stadstuinen, solidariteitseconomieën – die een alternatief voorstellen voor de kapitalistische accumulatie en de wederopbouw van onze reproductie in meer coöperatieve termen. Dit is dan ook een boek dat al wie waarde hecht aan de opbouw van niet-uitbuitende relaties zal moeten raadplegen, want het biedt een kaart van de wereld van alternatieven voor kapitalisme.”

Silvia Federici

*Emeritus hoogleraar,
Hofstra University, New York*

“Op een moment in de geschiedenis dat politieke, economische en intellectuele leiders ons verzekeren dat niets fundamenteels nog langer in twijfel kan worden getrokken, kon niets belangrijker zijn dan de beweging – van het denken, en van de actie – die deze bundel over degrowth vertegenwoordigt. Hij wekt de hoop om eindelijk de twee demonen van productivisme en consumentisme buiten te gooien. Die zijn immers verantwoordelijk voor zoveel historisch falen van links én van rechts. En hij start met het echte werk van het bedenken en opbouwen van een samenleving die werkelijk geschikt is voor mensen om in te leven.”

David Graeber

*Hoogleraar antropologie,
London School of Economics, Londen*

Meer aanbevelingen op pagina 97-98, 225-226, 338-340

INLEIDING

Giorgos Kallis, Federico Demaria en Giacomo D'Alisa

1 DE KRONKELIGE WEG VAN DEGROWTH

De term *'décroissance'* (Frans voor degrowth) werd voor de eerste keer gebruikt door de Franse intellectueel André Gorz in 1972. Gorz stelde een vraag die centraal blijft staan in het hedendaagse degrowth-debat: "Is het evenwicht van de aarde, waarvoor 'no-growth' – of zelfs degrowth – van de materiële productie een noodzakelijke voorwaarde is, verenigbaar met het overleven van het kapitalistische systeem?" (Gorz, 1972: iv). Andere Franstalige auteurs gebruikten vervolgens de term in de follow-up van het 'The Limits to Growth' rapport (Meadows *et al.* 1972). Filosoof André Amar (1973) bijvoorbeeld, schreef over *La Croissance et le problème moral* voor een nummer in *Les objecteurs de croissance* van het tijdschrift *NEF Cahiers*. Een paar jaar later bepleitte André Gorz nadrukkelijk degrowth in zijn boek *Ecologie en Vrijheid*, waar hij schreef:

Slechts één econoom, Nicholas Georgescu-Roegen, had het gezond verstand erop te wijzen dat, zelfs bij een nulgroei, het voortgezet gebruik van schaarse middelen onvermijdelijk zal leiden tot het volledig uitputten ervan. Het punt is niet om ervan af te zien om meer en meer te verbruiken, maar juist om minder en minder te verbruiken – er is geen andere manier om de beschikbare reserves te bewaren voor toekomstige generaties. Dit is waar ecologisch realisme over gaat. [...] Iedereen ter linkerzijde die weigert de kwestie van gelijkheid zonder economische groei te onderzoeken toont alleen maar aan dat 'socialisme' voor hen niets anders is dan de voortzetting van kapitalisme met andere middelen – een uitbreiding van

de waarden, levensstijlen en sociale patronen van de middenklasse [...]. Vandaag de dag bestaat een gebrek aan realisme niet meer uit het bepleiten van meer welzijn door degrowth¹ en van de ondermijning van de heersende manier van leven. Gebrek aan realisme bestaat uit zich inbeelden dat economische groei nog steeds het menselijk welzijn kan verhogen, en dat dit ook echt nog steeds fysiek mogelijk is. (Gorz, 1980 [1977]: 13)

Gorz was een voorloper van de **politieke ecologie**. Voor hem was ecologie een essentieel onderdeel van een radicale politieke transformatie. Nicholas Georgescu-Roegen, die Gorz inspireerde, was de intellectuele pionier van de ecologische economie en de **bio-economie**. In 1971 publiceerde hij zijn magnum opus *Entropy Law and the Economic Process*. In 1979 gaven Jacques Grinevald en Ivo Rens, beide hoogleraar aan de Universiteit van Genève, een verzameling uit van de artikelen van Georgescu-Roegen (G-R) onder de titel *Demain la décroissance* (interessant hierbij is dat zij de term gebruikten zonder te weten dat Gorz dit ook deed). Grinevald koos de titel van het boek met Georgescu-Roegens instemming, en vertaalde als *décroissance* het woord ‘descent’ [afdaling] uit G-R’s artikel over een ‘Minimal Bio-economic Programme’ (Grinevald 1974).

Met het einde van de oliecrisis en de opkomst van het neoliberalisme in de jaren 1980 en 1990 nam de interesse voor grenzen aan de groei en degrowth af, alhoewel in de jaren ’90 het debat in het Frans weer opbloei-de. In 1993 kwam de in Lyon gevestigde milieu- en geweldloosheidsactivist Michel Bernard in contact met Grinevald. Bernard nodigde Grinevald uit om voor zijn tijdschrift *Silence* een artikel te schrijven over ‘Georgescu-Roegen: Bio-economie en Biosfeer’. Het artikel verwees expliciet naar degrowth. Later, in juli 2001, lanceerden Bruno Clémentin en Vincent Cheynet, ook gevestigd in Lyon, de laatste een ex-adverteer-

---

1 - In de oorspronkelijke vertaling van de tekst *Ecologie et liberté* (1977) naar het Engels in 1980 werd de misleidende term ‘omkering van de groei’ gebruikt om *décroissance* te vertalen. We vervangen het hier door ‘degrowth’.

der en met Randall Ghent oprichters van het tijdschrift *Casseurs de pub* (het Franse equivalent van de Canadese *Adbusters*), de term 'sustainable degrowth'. Clémentin en Cheynet registreerden de term als intellectueel eigendom om de datum waarop hij werd uitgevonden te markeren en waarschuwden speels tegen toekomstig misbruik en een aanpassing van het begrip aan de gangbare normen. Het publieke debat over degrowth werd in Frankrijk in 2002 gelanceerd met een speciale uitgave van *Silence* onder redactie van de twee in een eerbetoon aan Georgescu-Roegen. De uitgave verkocht 5.000 exemplaren en werd twee keer herdrukt. Dit was waarschijnlijk het startpunt voor de hedendaagse degrowth-beweging.

In de eerste fase van het degrowth-debat in de jaren 1970 lag de nadruk op grenzen aan de hulpbronnen. In de tweede fase, vanaf 2001, was de kritiek op het hegemonische idee van 'duurzame ontwikkeling' de drijvende kracht. Voor economisch antropoloog Serge Latouche was duurzame ontwikkeling een oxymoron, zoals hij betoogde in 'À bas le développement durable! Vive la décroissance conviviale!' In 2002 vond in de lokalen van de UNESCO in Parijs de conferentie 'Défaire le développement, refaire le monde' plaats met 800 deelnemers. De conferentie markeerde een alliantie tussen in Lyon gevestigde milieu-activisten, zoals Bernard, Clémentin en Cheynet, en de academische gemeenschap rond post-ontwikkeling waartoe Latouche behoorde (zie **kritiek op ontwikkeling**). In 2002 werd in Lyon het 'Instituut voor economische en sociale studies over duurzame degrowth' opgericht. Een jaar later organiseerde dit instituut in die stad het eerste internationale colloquium over duurzame degrowth. Het evenement bracht meer dan 300 deelnemers uit Frankrijk, Zwitserland en Italië samen. Bij de sprekers waren zij die de meest productieve schrijvers over degrowth zouden worden, zoals Serge Latouche, Mauro Bonaiuti, Paul Ariès, Jacques Grinevald, François Schneider en Pierre Rabhi. Hetzelfde jaar redigeerden Bernard, Clémentin en Cheynet het boek *Objectif décroissance*. Dit verkocht 8.000 exemplaren en werd drie keer herdrukt en ook vertaald in het Italiaans, Spaans en Catalaans.

Décroissance, als een beweging van activisten, bloeide in Lyon in de vroege jaren 2000 in het kielzog van protesten voor autovrije steden, gezamenlijke maaltijden op straat, voedselcoöperaties en campagnes tegen

reclame. Vanuit Frankrijk breidde het zich uit, het werd een slogan gemobiliseerd door groenen en anti-globalisten in Italië in 2004 (als 'decrecita') en Catalonië en Spanje in 2006 (als 'decreixement' en 'decrecimiento'). In 2004 bereikte degrowth in Frankrijk een breder publiek met conferenties, directe acties en initiatieven zoals het tijdschrift *La Décroissance, le Journal de la joie de vivre*, dat vandaag de dag 30.000 exemplaren per maand verkoopt. In hetzelfde jaar ondernam onderzoeker-activist François Schneider een jaar lang een wandeltocht met een ezel, om degrowth door heel Frankrijk te verspreiden, wat ruime aandacht in de media kreeg. In 2007 stichtte Schneider met Denis Bayon en, wat later, Fabrice Flipo in Frankrijk het academisch collectief Research & Degrowth en zette vervolgens een reeks internationale conferenties op. De eerste was in 2008 in Parijs en de tweede in 2010 in Barcelona. De Engelse term 'degrowth' werd voor de eerste keer 'officieel' gebruikt op de conferentie van Parijs en markeerde meteen de geboorte van een internationale onderzoeksgemeenschap. Toen dan de Barcelonagroep van het Institute of Environmental Science and Technology (ICTA) toetrad tot de beweging door de organisatie van de tweede conferentie op zich te nemen, breidde de degrowth-onderzoekswereld zich uit buiten zijn initiële bolwerken in Frankrijk en Italië. ICTA zorgde voor banden met de academische gemeenschap van de ecologische economie maar ook met Latijns-Amerikaanse netwerken van politieke ecologie en ecologische rechtvaardigheid. Na het succes van de conferenties van Parijs en Barcelona werden meer conferenties gehouden in Montreal (2011), Venetië (2012) en Leipzig (2014), waarbij degrowth zich verspreidde naar groepen en activiteiten in Vlaanderen, Zwitserland, Finland, Polen, Griekenland, Duitsland, Portugal, Noorwegen, Denemarken, Tsjechië, Mexico, Brazilië, Puerto Rico, Canada, Bulgarije, Roemenië en elders.

Sinds 2008 is de Engels term in academische tijdschriften doorgedrongen met meer dan 100 gepubliceerde artikelen en ten minste zeven Speciale Uitgaven in peer-reviewed tijdschriften (Kallis *et al.* 2010; Cattaneo *et al.* 2012; Saed 2012; Kallis *et al.* 2012; Sekulova *et al.* 2013; Whitehead 2013; Kosoy 2013). Degrowth wordt onderwezen aan universiteiten over de hele wereld, waaronder prestigieuze scholen zoals *SciencePo* in Parijs.

Het is gebruikt en misbruikt door Franse en Italiaanse politici en heeft aandacht gekregen in tal van gerenommeerde kranten, waaronder *Le Monde*, *Le Monde Diplomatique*, *El Pais*, *The Guardian*, *The Wall Street Journal* en de *Financial Times*.

Maar wat is nu precies de betekenis van degrowth?

2 DEGROWTH VANDAAG

Degrowth betekent in de eerste plaats een kritiek op de **groei**. Het vraagt om de dekolonisatie van het publieke debat van het idioom van het economisme en om de afschaffing van economische **groei** als een sociaal doel. Daarenboven betekent degrowth ook een gewenste richting, een waarin samenlevingen minder natuurlijke hulpbronnen zullen gebruiken en zich anders zullen organiseren en leven dan vandaag. ‘Delen’, ‘**eenvoud**’, ‘**convivialiteit**’ (saamhorigheid), ‘**zorg**’ en ‘**commons**’ zijn primaire aanduidingen van hoe deze samenleving eruit zou kunnen zien.

Meestal wordt degrowth geassocieerd met het idee dat kleiner mooi kan zijn. Ecologische economen definiëren degrowth als een billijke inkrimping van productie en consumptie die de doorstroom van energie en grondstoffen van de samenlevingen zal verminderen (Schneider *et al.* 2010). Maar onze nadruk ligt op *anders*, niet enkel op *minder*. Degrowth betekent een samenleving met een kleiner **maatschappelijk metabolisme**, maar nog belangrijker, een samenleving met een **metabolisme** dat een andere structuur heeft en nieuwe functies dient. Degrowth vraagt niet om minder te doen van hetzelfde. Het doel is niet een olifant slanker te maken, maar een olifant om te vormen in een slak. In een degrowth-samenleving zal alles anders zijn: andere activiteiten, andere vormen en gebruikswijzen van energie, andere relaties, andere rolpatronen, andere verdeling van tijd tussen betaalde en niet-betaalde arbeid, andere relaties met de niet-menselijke wereld.

Degrowth biedt een kader dat de verschillende ideeën, concepten en voorstellen met elkaar verbindt (Demaria *et al.* 2013). Er zijn binnen dit kader echter enkele zwaartepunten (figuur 1). Het eerste is de kritiek op **groei**. Vervolgens is er de kritiek op het **kapitalisme**, een sociaal sys-

Figuur 1

De sleutelwoorden van *Ontgroei*. De grootte illustreert de frequentie van een vermelding in dit boek.

teem dat groei vereist en bestendigt. Twee andere sterke stromingen in de degrowth-literatuur zijn ten eerste de kritiek op het BBP en ten tweede de kritiek op het proces van **vermarkting**, de omzetting van sociale producten en sociaalecologische diensten en relaties in een handelswaar met een geldwaarde (‘commodity’). Maar degrowth beperkt zich niet tot kritiek. Aan de constructieve kant draaien de degrowth-denkbeelden rond de reproductieve economie van de **zorg**, en het terugwinnen van oude – en de oprichting van nieuwe – vormen van **commons**. Samen zorg dragen krijgt gestalte in nieuwe vormen van wonen en produceren, zoals **eco-gemeenschappen** en **coöperaties** en kan worden ondersteund door nieuwe overheidsinstellingen, zoals **werkverdeling** of een **basis- en maximuminkomen**, instellingen die tijd kunnen bevrijden van betaald werk en hem beschikbaar maken voor onbetaalde gemeenschappelijke en zorgactiviteiten.

Degrowth is niet hetzelfde als negatieve groei van het BBP. Toch is een

vermindering van het **BBP**, zoals dat momenteel wordt berekend, een waarschijnlijke uitkomst van acties die gevoerd worden in de naam van degrowth. Een groene, zorgzame en gemeenschapseconomie zal waarschijnlijk het goede leven waarborgen, maar waarschijnlijk niet de bruto binnenlandse activiteit twee of drie procent per jaar doen verhogen. Voorstanders van degrowth vragen hoe de onvermijdelijke en wenselijke daling van het **BBP** sociaal duurzaam kan worden, aangezien economieën onder het kapitalisme geneigd zijn ofwel te groeien of in te storten.

In de hoofden van de meeste mensen wordt **groei** nog steeds geassocieerd met een verbetering of met welzijn. Daarom betwisten sommige progressieve intellectuelen het gebruik van het woord degrowth. Het is ongepast, beweren zij, om een ‘negatief woord’ te gebruiken om gewenste veranderingen te duiden. Maar het gebruik van een negatie voor een positief project beoogt juist een **denkbeeld** (‘imaginaire’) **te dekoloniseren** dat gedomineerd wordt door een eenrichtingstoekomst die uitsluitend uit groei bestaat. Het woord ‘degrowth’ wil de automatische associatie van **groei** met beter ontmantelen. Voor voorstanders van degrowth moet het gezond verstand worden aangepakt dat groei onbetwistbaar wenselijk is, om zo een discussie voor een andere toekomst te kunnen openen (Latouche 2009). Degrowth is een bewust subversieve slogan.

Natuurlijk zullen sommige sectoren, zoals onderwijs, medische zorg of hernieuwbare energie, in de toekomst moeten bloeien terwijl andere, zoals vuile industrieën of de financiële sector, krimpen. Het totale resultaat zal degrowth zijn. Wij gebruiken liever woorden zoals ‘bloeien’ wanneer we praten over gezondheid of onderwijs, in plaats van ‘groeien’ of ‘ontwikkelen’. De gewenste verandering is kwalitatief, net als in de bloei van de kunsten. Ze is niet kwantitatief, zoals in de groei van de industriële productie.

‘**Ontwikkeling**’ is een problematisch trefwoord, zelfs als ze zou worden ontdaan van haar zware historische betekenis of verfraaid met bijvoeglijke naamwoorden zoals evenwichtige, lokale of duurzame. Het woord suggereert een zich ontvouwen in de richting van een vooraf bepaald doel. Een embryo ‘ontwikkelt’ zich tot een volgroeide volwassene, die vervolgens ouder wordt en sterft. Een uitgangspunt van de moderne liberale

samenlevingen is echter de afwijzing van elk uiteindelijk gezamenlijk doel evenals de acceptatie van enkel en alleen de weg omhoog. Ontwikkeling wordt zelfreferentieel: ontwikkeling omwille van de ontwikkeling, de ontvouwing van een vooraf bepaalde, niet-ter-discussie-staande pijl van de vooruitgang zonder een einde in zicht (Castoriadis 1985).

Een vaak gehoorde kritiek op het degrowth-voorstel is dat het alleen kan worden toegepast op de overontwikkelde economieën van het Mondiale Noorden. De armere landen van het Zuiden moeten nog groeien om basisbehoeften te bevredigen. Inderdaad, degrowth in het Noorden zal ecologische ruimte voor **groei** in het Zuiden vrijmaken. Armoede in het Zuiden is het resultaat van de exploitatie van hun natuurlijke en menselijke hulpbronnen tegen lage kosten door het Noorden. Degrowth in het Noorden zal de vraag naar en de prijzen van natuurlijke hulpbronnen en industriële goederen verminderen, waardoor ze beter toegankelijk worden voor het zich ontwikkelende Zuiden. Toch moet degrowth in het Noorden niet worden nagestreefd opdat het Zuiden hetzelfde pad kan volgen, maar eerst en vooral om voor die landen *conceptuele* ruimte vrij te maken, om er hun eigen trajecten te vinden naar wat zij definiëren als het goede leven. In het zuiden is er een schat aan alternatieve kosmologieën en politieke projecten zoals **Buen Vivir** in Latijns-Amerika (of *Sumak Kawsay* in Ecuador); **Ubuntu** in Zuid-Afrika; of de Gandhi **economie van de bestendigheid** in India. Deze visies uiten alternatieven voor **ontwikkeling**, alternatieve trajecten van het socio-economische systeem. Ze brengen vaak claims voor wereldwijde **ecologische rechtvaardigheid** naar voren. Ze kunnen alleen tot bloei komen door een terugtrekking van het **denkbeeld** van de **groei** in de noordelijke landen die dit hebben bevorderd, zo al niet opgelegd aan de rest van de wereld.

3 HET PANORAMA VAN DEGROWTH

In wat volgt, organiseren we de (oude en nieuwe) degrowth-literatuur in vijf thema's: de grenzen van – en de grenzen aan – de groei, degrowth en autonomie, degrowth als herpolitiserings, degrowth en het kapitalisme en voorstellen voor een degrowth-transitie.

3.1 De grenzen van de groei

De fundamentele stellingen van degrowth zijn dat groei economisch niet rendabel, onrechtvaardig en ecologisch onhoudbaar is en dat hij nooit zal volstaan. Bovendien zal de groei waarschijnlijk tot een einde komen als hij op externe en interne grenzen stuit.

Groei is oneconomisch, omdat, althans in ontwikkelde economieën, kosten sneller toenemen dan baten. (Of, in de woorden van Herman Daly (1996), omdat ‘illth’ – van ziek – sneller toeneemt dan ‘wealth’ – weelde, rijkdom.) De kosten van de **groei** omvatten slechte psychische gezondheid, lange werktijden, files en vervuiling (Mishan 1967). Het **BBP** telt kosten, zoals de bouw van een gevangenis of het schoonmaken van een rivier, als baten.² Daardoor kan het **BBP** nog steeds toenemen, maar in de meeste ontwikkelde economieën zijn welzijnsindicatoren zoals de Genuine Progress Index of de Index of Sustainable Economic Welfare na de jaren 1970 gestagneerd. Boven een bepaald niveau van nationaal inkomen is het gelijkheid en niet groei die sociaal welzijn verbetert (Wilkinson en Pickett 2009).

Groei is onrechtvaardig: ten eerste omdat hij wordt gesubsidieerd en ondersteund door onzichtbaar reproductief werk in het huishouden (zie **zorg**). **Feministische economie** heeft aangetoond dat dit werk wordt ‘gegenderd’, de vrouwen doen er het meeste van. Ten tweede is groei onrechtvaardig omdat hij profiteert van een ongelijke ruil van middelen tussen kern en periferie tussen en binnen landen. De energie en materialen die de groei voeden, worden gewonnen aan de **grondstofgrenzen**, vaak in inheemse of onderontwikkelde gebieden die onder de gevolgen van die winning lijden. Afval en verontreinigende stoffen belanden in gemarginaliseerde gebieden, bij gemeenschappen of buurten van een lagere klasse of van verschillende kleur of afkomst dan de meerderheid van de bevolking (zie **ecologische rechtvaardigheid**). Maar hoewel de groei onrendabel en onrechtvaardig is, kan hij toch aangehouden wor-

---

2 - Als we in dit hoofdstuk voor onze beweringen geen referenties geven, dan betekent dit dat steun voor het argument kan worden gevonden in het betreffende item (aangegeven in vet).

den, juist omdat de voordelen ten goede komen aan wie de macht heeft en de kosten worden verschoven naar zij die worden gemarginaliseerd.

Vermarketing (commodificatie), wat een essentieel onderdeel is van **groei**, erodeert gemeenschapszin en mores. **Zorg**, gastvrijheid, liefde, publiek plichtsbesef, natuurbehoud, spirituele contemplatie; traditioneel, gehoorzaamden deze relaties of ‘diensten’ niet aan een logica van persoonlijk profijt (zie **anti-utilitarisme**). Tegenwoordig worden ze steeds vaker objecten van ruil (transacties) in de markt, gewaardeerd en betaald in de formele **BBP**-economie. Winstmotivaties verdringen moreel of altruïstisch gedrag en sociaal welzijn neemt als gevolg ervan af (Hirsch 1976).

Boven een bepaald niveau verhoogt **groei** het **geluk** niet. Dit is zo omdat zodra elementaire materiële behoeften zijn voldaan, extra inkomen meer en meer gewijd wordt aan positionele goederen (bijvoorbeeld een groter huis dan dat van de burens). Relatieve, en niet absolute, rijkdom bepaalt toegang tot positionele goederen. Iedereen wil **groei** om zijn of haar positie te verhogen, maar als iedereen mee stijgt, krijgt niemand het beter. Dit is een nulsomspel, niemand heeft er uiteindelijk baat bij. Erger nog, groei maakt positionele goederen duurder. Dit zijn de **sociale grenzen van de groei**: groei kan nooit positionele concurrentie verzadigen, hij kan het alleen maar erger maken. Groei zal daarom nooit ‘genoeg’ produceren voor iedereen (Skidelsky en Skidelsky 2012).

Groei is ook ecologisch onhoudbaar. Bij continue mondiale groei zullen de meeste ecosysteemgrenzen van de planeet worden overschreden. Er is een sterke en directe correlatie tussen het **BBP** en de kooldioxide-uitstoot die het klimaat verandert (Anderson en Bows 2011). De economie zou in theorie ‘ontkoold’ of gedecarboniseerd kunnen worden met de bevordering van schonere of meer efficiënte technologieën, of door een structurele verschuiving naar diensten. Maar met 2-3 procent mondiale groei per jaar is de vereiste mate aan ‘ontkoling’ bijna onmogelijk. De wereldkoolstofintensiteit (C/\$) zou tegen 2050 wel 20-130 keer lager moeten zijn dan vandaag, terwijl de daling van 1980-2007 slechts 23 procent bedroeg (Jackson 2008). Tot op heden zijn er nauwelijks landen die aanspraak kunnen maken op een absolute vermindering van materi-

aalgebruik of uitstoot van koolstof terwijl ze groeien. Als ze dat toch doen, is het omdat ze vuile industriële activiteiten uitbesteden aan de derde wereld. Absolute verminderingen van energie- en materiaalgebruik (zie **dematerialisatie**) zullen er ook door technologische vooruitgang heel waarschijnlijk niet komen: hoe meer technologisch geavanceerd en efficiënt een economie wordt, hoe meer middelen ze verbruikt omdat die middelen goedkoper worden (zie **Jevons-paradox**). Ook diensteneconomieën zijn niet wezenlijk koolstofarm. Diensten hebben een hoge **emergie** [embodied energy]. Computers of het internet bevatten veel zeldzame materialen en verbruiken veel energie, evenals kennis en arbeid die ook 'geproduceerd' is met energie en materialen (Odum en Odum 2001).

De **groei** in de ontwikkelde economieën zou wel eens aan zijn einde kunnen komen. Dit wegens afnemende meeropbrengsten (Bonaiuti 2014), de uitputting van technologische innovaties (Gordon 2012) of grenzen in het creëren van effectieve vraag en investeringsafzetmogelijkheden voor kapitaal dat accumuleert door een samengestelde rente (Harvey 2010). Natuurlijke hulpbronnen vormen ook een grens aan de groei. Economische **groei** degradeert energievoorraden van hoge orde (lage **entropie**), en verandert ze in lage orde (hoge **entropie**): warmte en emissies. **Piekolie**, pieken in de winning van essentiële grondstoffen zoals fosfor, en klimaatverandering door de uitstoot van koolstof, beperken de **groei** misschien nu al. De nieuwe voorraden die olie vervangen zijn ook eindig (zoals schaliegas) en vaak vuiler (zoals kolen of teerzand) en versnellen de klimaatverandering. Hernieuwbare energie uit zon of wind is schoner, maar hernieuwbare bronnen leveren, met de bestaande technologie, een lagere netto energie op (energie-opbrengst ten opzichte van energie-investeringen – EROI) dan bij fossiele brandstoffen. Veel conventionele energie zal moeten worden besteed in de transitie naar duurzame energie. Een zonnebeschaving kan alleen kleinere economieën ondersteunen, gezien de lage EROI van hernieuwbare energie in vergelijking met fossiele brandstoffen. Een transitie naar hernieuwbare energiebronnen wordt onvermijdelijk een degrowth-transitie.

Vanuit een degrowth-perspectief is de huidige economische crisis het gevolg van systemische grenzen aan de groei. Het is geen cyclische crisis

of fout in het kredietsysteem. Ten eerste kwam de aanzet tot de crisis in de vs van de stijging van de olieprijs. De binnenlandse handel zakte in en het woonwerkverkeer uit de voorsteden werd onbetaalbaar. Dat leidde naar inbeslagnames van huizen die de subprime hypotheekcrisis veroorzaakten. Ten tweede groeide de fictieve (zeepbel-)economie van financiën en persoonlijke leningen, omdat er geen andere bron van groei was en geen andere manier om aan vraag te komen zodat die niet zou dalen. Privé- en publieke schuld stutten zo een anders onhoudbare **groei** (Kallis *et al.* 2009). Stagnatie werd uitgesteld, maar slechts tijdelijk.

3.2 Degrowth en autonomie

Het feit dat er grenzen zijn en de groei tot een einde komt is niet per se slecht. Voor veel voorstanders van degrowth is degrowth geen aanpassing aan de onvermijdelijke grenzen, maar een wenselijk project dat op zich in de zoektocht naar **autonomie** moet worden nagestreefd. **Autonomie** was een sleutelwoord voor denkers zoals Illich, Gorz en Castoriadis, maar het betekende voor elk van hen iets enigszins anders. Illich (1973) bedoelde vrijheid van grote techno-infrastructuren en de gecentraliseerde bureaucratische instellingen, openbare of particuliere, die ze beheren. Voor Gorz (1982) is **autonomie** vrijheid van loonarbeid. Autonom is de sfeer van niet-betaald werk waar individuen en collectieven genieten van vrije tijd en produceren voor eigen gebruik, in plaats van voor geld. Voor Castoriadis (1987) daarentegen betekent **autonomie** het vermogen van een collectief om zijn toekomst samen te beslissen, bevrijd van externe ('heteronome') imperatieven en gegevenheden, zoals de wet van God (religie), of de wetten van de economie (economische wetenschap).

In navolging van Illich gaan voorstanders van degrowth in tegen fossiele brandstoffen, niet alleen vanwege **piekolie** of klimaatverandering, maar omdat een hoog gebruik van energie complexe technologische systemen in stand houdt. Complexe systemen vragen om gespecialiseerde deskundigen en bureaucratieën om ze te beheren. Ze leiden onvermijdelijk tot niet-egalitaire en ondemocratische hiërarchieën. **Autonomie** daarentegen vereist 'conviviale tools', instrumenten die voor de gebruikers begrijpelijk, beheersbaar en controleerbaar zijn. Een **stadstuin**, een fiets

of een zelfbouwstrobalehuis zijn conviviaal en autonoom. Een onkruid-resistent GGO-veld, een hogesnelheidstrein of een energie-efficiënte ‘smart building’ is dat niet. Voorstanders van degrowth zijn kritisch over dergelijke hoogtechnologische projecten van ecologische modernisering en groene groei, niet alleen omdat ze wel eens niet zo duurzaam zouden kunnen uitvallen, maar omdat ze de **autonomie** verminderen. Projecten die een **denkbeeld** van degrowth duiden – tuinieren op braakliggend terrein, piraatprogrammering of fietsenmakers – zijn gezellig conviviaal, ze veronderstellen vrijwilligerswerk en ze worden rechtstreeks door hun deelnemers geleid en gevormd (zie **nutopisten**).

In plaats van *grenzen* aan de groei, benadrukt de literatuur over **autonomie** collectieve *zelfbeperkingen*. Grenzen, of liever zelfbeperkingen, worden niet ingeroepen voor het welzijn van de natuur of om een dreigende **ramp** te voorkomen, maar omdat eenvoudig leven en het beperken van onze voetafdruk op de niet-menselijke wereld waar we toevallig in wonen, nu eenmaal is hoe het goede leven wordt opgevat. Niet het minst bevrijden grenzen ook van de verlamming van onbeperkte keuze. En alleen systemen met een beperkte omvang kunnen echt egalitair en democratisch worden, aangezien alleen zij direct kunnen worden beheerst door hun gebruikers. Grenzen zijn daarom “een maatschappelijke keuze... en niet... een externe dwingende noodzaak voor het milieu of andere redenen” (Schneider *et al.* 2010: 513). Milieu- of sociale kwaden en risico’s – klimaatverandering, **piekolie** of oneconomische groei – maken de zaak voor collectieve zelfbeperkingen gewoon sterker.

Het is geen toeval dat voorstanders van degrowth worden geïnspireerd door de **neomalthusiaanse** anarchofeministen van Emma Goldman en niet door Malthus. Goldman en haar gezellinnen bepleitten bewuste voortplanting niet in de naam van een bevolkingsexplosie, maar als deel van een strijd tegen de uitbuiting door het **kapitalisme** van vrouwelijke lichamen om soldaten en goedkope arbeidskrachten te produceren. Het onderscheid hier is subtiel, maar cruciaal. De **neomalthusianen** kozen bewust om hun voortplanting te beperken als onderdeel van een project van sociale en politieke verandering. Ze deden het niet om morele redenen, of omdat ‘ze moesten’. Ze deden het niet om een **ramp** te voorkomen.

Hun daad was **politiek** (zie depolitisering). Het was de voorafspiegeling van de wereld die ze wilden maken en bewonen.

3.3 Degrowth als herpolitisering

Degrowth werd expliciet opgeworpen als een woord dat ‘knalde’ om het **milieudenken** te *herpolitiseren* en de depolitiserende consensus over duurzame ontwikkeling te beëindigen (Ariès 2005). Duurzame ontwikkeling depolitiseert echte politieke tegenstellingen over het soort toekomst waarin we wensen te leven. Het maakt milieuproblemen technisch, belooft winwinoplossingen en het (onmogelijke) doel van het bestendigen van **ontwikkeling** zonder nadelige gevolgen voor het milieu. De ecologische modernisering die duurzame ontwikkeling belooft, ontwijkt de kern van het hedendaagse dilemma, dat volgens Bruno Latour (1998) de vraag is of we ‘moderniseren of ecologiseren’. Degrowth kiest partij. De maatschappij ecologiseren, stellen de voorstanders van degrowth, gaat niet over het implementeren van alternatieve, betere of groenere **ontwikkeling**. Het gaat om het bedenken en in praktijk brengen van alternatieve visies voor moderne **ontwikkeling**.

In dit verband roept degrowth op tot de politisering van wetenschap en technologie, tegen de toenemende technocratisering van de politiek. Een keurig onderscheid tussen wetenschap en politiek is onmogelijk vol te houden als het gaat om vragen over de wereldwijde economie of klimaatverandering, waarin ‘waarheidsoorlogen’ worden gevoerd en waarden de kennisclaims vormen die verschillende actoren inzetten. Nieuwe modellen van gedemocratiseerde kennisproductie zijn nodig. **Post-normale wetenschap** stelt de uitbreiding voor van de peer-reviewgemeenschap die de kwaliteit van wetenschappelijke inbreng in de besluitvorming verzekert; laat ons iedereen erbij betrekken die een belang heeft, en alleszins en niet het minst nog: de leken. **Post-normale wetenschap** vraagt om een verschuiving van de beslissingen van ‘gemeenschappen van deskundigen’, zoals de wetenschappelijke commissies en adviesraden, naar beslissingen door ‘expertgemeenschappen’ (D’Alisa *et al.* 2010).

Het apolitieke, technocratische discours van duurzame ontwikkeling is een manifestatie van een breder proces van **depolitisering** van

het publieke debat in liberale democratieën, waarbij de politiek gereduceerd werd tot het zoeken naar technocratische oplossingen voor vooraf afgebakende problemen in plaats van dat politiek een echte antagonistische strijd is tussen alternatieve visies. De **politieke ecologie** schrijft deze **depolitisering** toe aan de opkomst van het neoliberalisme en de Washingtonconsensus. Die onderwierpen soevereine politieke keuzes aan de behoeften van niet-gereguleerd kapitaal en geliberaliseerde markten. Degrowth-wetenschappers delen die zienswijze, maar traceren de oorsprong van **depolitisering** verder terug in de tijd. Neoliberale hervormingen waren – en zijn – gerechtvaardigd in naam van de **groei**, die op zijn beurt gerechtvaardigd werd in termen van ontwikkeling. Deze **ontwikkelings**consensus, die zich van links naar rechts over het ganse politieke spectrum uitstrekt, en vroeger zelfs over het IJzeren Gordijn, evacueerde **het politieke** nog voor het neoliberalisme: socialistische economieën leken op den duur op staatskapitalisme, want ze gevangen bleven in het najagen van **groei** en **ontwikkeling**.

Een onderscheidend kenmerk van de moderne kapitalistische en socialistische economieën was steeds de (geinstitutionaliseerde) investering van een aanzienlijk deel van het sociale surplus in nieuwe productie. Het gevolg hiervan is de ontkenning van wat bij uitstek de uitoefening van politieke soevereiniteit bij oudere beschavingen was: de beslissing over de bestemming van het overschot (zie de theorie van **dépense**). In oudere beschavingen werd het surplus vaak gewijd aan ‘verspillende’ uitgaven die geen utilitair doel dienden (zie **anti-utilitarisme**). Uitgaven aan piramides, kerken, festivals, feestelijke vuren of potlatch werden nagestreefd omdat ze *waren* wat ‘het goede leven’ voor deze beschavingen inhield, niet omdat ze bijdroegen aan productie of **groei**. In de moderne industriële beschaving worden zulke daden van verspillende **dépense** vermarkt en geïndividualiseerd. In de moderniteit moet de zin van het leven door elk individu op zijn eentje gevonden worden. Het uitgangspunt is dat elk individu het recht heeft om alle middelen die nodig zijn voor dit streven te mobiliseren. Op maatschappelijk niveau vertaalt zich dat in een niet-onderhandelbare vraag naar groei. Alleen met **groei** kunnen de eisen van alle niet-in-te-perken individuen worden voldaan. Maar als

individuen ieder voor zich zoeken naar die ongrijpbare betekenis, wordt de echte ‘politieke’ sfeer, waar betekenis sociaal kon worden geconstrueerd door collectieve daden van **dépense**, opgegeven en onderworpen aan de **groei**-imperatief.

3.4 Degrowth en kapitalisme

Zoals wijlen Eric Hobsbawm (2011: 12) het zeer laat in zijn lange leven uitdrukte, “is er een duidelijk conflict tussen de noodzaak om de impact van onze economie op de biosfeer te keren of op zijn minst onder controle te krijgen, en de eisen van een kapitalistische markt: maximale groei op zoek naar winst”. Twee premissen liggen aan de basis van die uitspraak. De eerste werd verdedigd in paragraaf 3.1: economische **groei** verhoogt onvermijdelijk het productieniveau en heeft een negatieve invloed op de biosfeer (wat ingaat tegen het argument van de voorstanders van groene groei of groen kapitalisme, dat het mogelijk is om zowel te groeien als de impact op het milieu te verminderen). De tweede premisse is dat groei een noodzaak is onder het kapitalisme.

In theorie zou het kapitalisme kunnen overleven zonder groei. Want jawel, kapitalistische economieën maken onvrijwillig perioden van weinig, nul- of negatieve groei door. Maar dit moeten tijdelijke perioden zijn. Inderdaad, onder het **kapitalisme** leidt gebrek aan **groei** tot een toename in de uitbuiting van werkkrachten, wil de hoeveelheid winst worden gehandhaafd (Blauwhof 2012; Harvey 2010). Maar intensivering van uitbuiting kan niet te lang worden volgehouden zonder geweld en tegengeweld. Gebrek aan groei destabiliseert daarom het **kapitalisme** en de liberale democratie. Een historisch voorbeeld is de opkomst van het fascisme na de Grote Depressie, of voordien van het communisme in Rusland – politieke projecten die ernaar streefden het kapitalisme politiek te veranderen of te beëindigen. **Groei** vermijdt herverdelend conflict en ondersteunt het **kapitalisme** politiek. Het is in deze concrete zin dat **groei** absoluut noodzakelijk is voor het kapitalisme, niet in de abstracte.

De geschiedenis suggereert dat het zeer onwaarschijnlijk is dat landen met kapitalistische economieën er *vrijwillig* voor zouden kiezen om niet te groeien. *In theorie* echter zou je je een scenario kunnen inbeelden

waarbij politieke krachten democratisch aan de macht komen en naast grondstofgebruikslimieten ook sociale minima afdwingen (bijvoorbeeld een **baanzekerheid** voor werklozen), en zo de werking van het **kapitalisme** inperken binnen milieu- en sociale grenzen (Lawn, 2005). Maar om dit te laten gebeuren zou een radicale herverdeling van de politieke macht nodig zijn. Gebruikslimieten, nieuwe belastingen of **basisinkomen**/baanzekerheidsprogramma's schaden economisch machtige belangen met geprivilegieerde toegang tot overheden. Blauwhof (2012) stelt dat niets minder dan een revolutie deze institutionele hervormingen teweeg kan brengen. Zou een systeem met zulke dramatische politieke en institutionele veranderingen nog kapitalistisch zijn? Jackson (2009) antwoordt dat het nog wel kapitalisme kan zijn, maar dan een heel ander. Hij articuleert zijn desinteresse in semantische discussies over de naam van het systeem in een welvarende toekomst zonder groei. Maar zoals Skidelsky en Skidelsky (2012: 6) het stellen, het einde van de **groei** "daagt ons uit ons voor te stellen hoe het leven na het **kapitalisme** er zou kunnen uitzien; want een economisch systeem waarin het kapitaal niet meer accumuleert is niet langer **kapitalisme**, hoe je het ook wilt noemen".

Degrowth gaat natuurlijk niet alleen over verminderd verbruik (doorstroom). Het gaat om het **denkbeeld** en de constructie van een andere samenleving – een samenleving die zich ervan weet te overtuigen dat zij genoeg heeft en dat zij niet langer hoeft te accumuleren. **Kapitalisme** is een geheel van instellingen – privé-eigendom, de onderneming, loonarbeid en privékrediet en geld tegen een rente – uiteindelijk resulterend in een dynamiek van winst op zoek naar meer winst ('accumulatie'). De alternatieven, projecten en beleidskeuzes die significant zijn voor het **denkbeeld** van degrowth zijn in wezen niet-kapitalistisch: ze verminderen het belang van kernkapitalistische instellingen van eigendommen, geld, enz. en vervangen die door instellingen doordrongen van andere waarden en logica. Degrowth betekent daarom een transitie voorbij het kapitalisme.

3.5 De degrowth-transitie

Een degrowth-transitie is geen aanhoudend traject van neergang maar een overgang naar conviviale samenlevingen die eenvoudig leven, in gemeen-

schap en met minder. Er zijn verschillende ideeën over de praktijken en instellingen die een dergelijke overgang kunnen vergemakkelijken en de processen die ze samen kunnen brengen om ze te laten floreren.

Economische praktijken van basisbewegingen

Ecogemeenschappen, online communities (zie **digitale commons**), gemeenschappen van **back-to-the-landers**, **coöperaties**, **stadstuinen**, **gemeenschapsmunten**, tijdbanken, ruilmarkten, verenigingen van kind- of gezondheidszorg. In de context van de crisis en aangezien conventionele instellingen er niet in slagen de basisbehoeften van mensen veilig te stellen, is er een spontane wildgroei van nieuwe niet-kapitalistische praktijken en instellingen, in plaatsen zoals Argentinië, Griekenland, of Catalonië (Conill *et al.* 2012).

Deze grassrootspraktijken delen vijf functies. Ten eerste is er een verschuiving van productie voor ruil(waarde) naar productie voor gebruik(s-waarde). Ten tweede is er een omwisseling van loonarbeid met vrijwilligerswerk, in de zin van een ontmarkting en deprofessionalisering van werk. Ten derde volgen ze een logica waarbij het verkeer van goederen ten minste gedeeltelijk in beweging wordt gezet door een uitwisseling van wederkerige 'geschenken' eerder dan door het zoeken naar winst (zie **anti-utilitarisme**). Ten vierde hebben ze, in tegenstelling tot de kapitalistische onderneming, geen ingebouwde dynamiek om te accumuleren en uit te breiden. Ten vijfde zijn ze uitkomsten van processen van een streven naar 'commoning'. Verbanden en relaties tussen deelnemers behelsen een intrinsieke waarde in en voor zichzelf. Deze praktijken zijn niet-kapitalistisch: ze verminderen de rol van particulier eigendom en loonarbeid. Ze zijn nieuwe vormen van **commons**.

Ze zijn ook voorbeelden van degrowth in een engere zin. Ze hebben een lager koolstofgehalte en minder materiële doorstroom vergeleken met de staats- of marktssystemen die dezelfde diensten aanbieden. Het klopt dat ze per producteenheid misschien minder efficiënt kunnen zijn als gevolg van een lagere specialisatiegraad en arbeidsdeling. Een alternatief biologisch voedselnetwerk, bijvoorbeeld, kan meer werknemers per producteenheid nodig hebben dan een agrobusiness (hoewel ook

minder meststoffen, pesticiden en fossiele brandstoffen). Dit is met het oog op de werkloosheid niet per se slecht. Decentrale coöperatieve systemen van water- of energiewinning leveren misschien minder water- of energie-output per eenheid van arbeid en grondstoffeninput. Maar ze zijn waarschijnlijk milieuvriendelijker, juist omdat hun lagere productiviteit hun schaal limiteert (een omgekeerd **Jevons-effect**): minder efficiënt per eenheid, kleiner als geheel.

Alternatieve praktijken van ‘commoning’ zijn een bron van innovatie voor de vernieuwing van de publieke diensten en wenden de privatisering ervan af. Coöperatieve gezondheids- of schoolsystemen hoeven niet de openbare gezondheidszorg of het onderwijs te vervangen. De anders stijgende kosten van openbaar onderwijs en gezondheidszorg kunnen worden verminderd door ouders te betrekken bij de opvoeding van de kinderen, of door het ontwikkelen van wijknetwerken van artsen en patiënten die preventieve gezondheidscontroles en elementaire eerste hulp aanbieden. Preventieve gezondheidszorg gebaseerd op betere kennis van de patiënt is veel goedkoper dan hoogtechnologische diagnoses en behandelingen (die kunnen worden gereserveerd voor speciale gevallen). Betrokkenheid van de gebruiker is over het algemeen goedkoper en democratischer dan de dure uitbesteding van publieke diensten aan particuliere, winstgerichte aanbieders. Degrowth kan daarom zorgen voor een verbetering, geen verslechtering van de publieke diensten.

Instellingen voor maatschappelijke ondersteuning zonder groei

Bij afwezigheid van groei loopt de werkloosheid op. In een degrowth-transitie zullen nieuwe instellingen voor maatschappelijke ondersteuning nodig zijn om betaald werk los te koppelen van groei, of anders welzijn te ontkoppelen van betaalde arbeid. Een voorbeeld van het eerste is de **baanzekerheids**regeling, waarin wordt voorgesteld om van de overheid een werkgever van de laatste toevlucht te maken, wat *de facto* de werkloosheid tot nul zou herleiden. Een ander voorbeeld is het voorstel voor een onvoorwaardelijk **basisinkomen** toegekend aan alle burgers, gefinancierd door progressieve belasting op lonen en winsten (terwijl belastingheffing voor hoge inkomens een **maximuminkomen** kan instellen)

en door belastingen op de consumptie. Dit kan een basisniveau voor levensonderhoud en zekerheid verzekeren voor al wie geen toegang heeft tot betaald werk. **Werkverdeling**, een herverdeling van werk tussen werkenden en werklozen via een verkorting van de arbeidstijd in de betaalde sector, kan ook de werkloosheid verminderen en rijkdom herverdelen, als uren worden verminderd zonder verlies van inkomsten.

Het autonome gebied van vrijwilligerswerk en conviviale activiteit zal uitbreiden als een basisinkomen de bevrediging van basisbehoeften verzekert of als **werkverdeling** tijd bevrijdt van betaald werk. Een **baanzekerheid** kan activiteiten in de autonome sfeer financieren, zoals zorg en onderwijs, werken in de stadsmoestuinen, **coöperaties** of gratis softwareproductie. Nieuwe instellingen voor maatschappelijke ondersteuning en economische praktijken door basisorganisaties vullen elkaar dus aan.

Zorg, onderwijs, gezondheids- of milieuhersteldiensten hebben een hoge maatschappelijke waarde en bieden zinvolle werkgelegenheid. Ze kunnen de ruggengraat vormen van een **nieuwe economie**, die ‘wel vaart’ zonder groei. Zo’n economie zal minder met het werkloosheidsvraagstuk kampen, omdat het een arbeidsintensieve economie zal zijn.

Geld en kredietinstellingen

Gemeenschapsmunten, tijdbanken en lokale ruilhandelsystemen kunnen bijdragen aan schaalverkleining en het herlokalisieren van de economische activiteit, en zo de circulatie binnen een gemeenschap houden. **Gemeenschapsmunten** hebben al gediend als aanvulling in tijden van crisis, en boden zo toegang tot vitale diensten aan mensen die anders uit de markteconomie waren weggevallen. Staatsgeld blijft echter de belangrijkste plek voor interventie in een degrowth-transitie. Ten eerste omdat de belastingen, een groot deel van de totale circulatie, ermee worden betaald. Ten tweede omdat de **gemeenschapsmunten** niet kunnen voldoen aan de eisen voor handel tussen gemeenschappen en internationale handel, die onvermijdelijk is in complexe economieën als de onze.

Een transitioneel degrowth-voorstel is dat de staat de controle op de creatie van nieuw geld terugneemt van particuliere banken (**publiek gecreëerd geld**). Privébanken creëren immers effectief nieuw geld door

de uitgifte van leningen. Terwijl de particuliere banken alleen geld kunnen uitgeven als schuld door middel van leningen, kan de staat ook schuldvrij geld uitgeven om aan de publieke behoeften te voldoen. Zo zouden staten geld kunnen uitgeven aan een **basisinkomen** of om een **baanzekerheid** te financieren of **coöperaties**, **zorg**, milieubehoud of duurzame energie te subsidiëren. **Publiek gecreëerd geld** zou de openbare financiën verbeteren, want staten zouden seigniorage (het verschil tussen de nominale waarde van het geld en de kosten van de productie ervan) terugvorderen en ze zouden niet langer lenen van particuliere banken om de overheidsuitgaven te financieren.

Geld uitgegeven als schuld creëert een groeidynamiek. Schulden worden terugbetaald met een rente, en rente vraagt om **groei**. Je kunt van economieën niet verwachten dat ze blijven groeien aan het tempo dat noodzakelijk is om een **schuld** te betalen die in het verleden werd opgebouwd om een fictieve **groei** op gang te houden (Kallis *et al.* 2009). Schuld is een sociale relatie. De geschiedenis is vol voorbeelden van samenlevingen die schulden kwijtscholden en met een schone lei begonnen (schuldjubileum). Westerse samenlevingen hebben een materieel welvarende levensstijl onderhouden door beloften van betaling naar de toekomst te verschuiven. Een schuldjubileum zal onvermijdelijk leiden tot een daling van de levensstandaard van kleine spaarders en schuldeisers. Vanuit een Degrowth-perspectief is het doel niet de groei weer op gang te brengen en schulden af te lossen, maar de kosten van een schuldjubileum fair te verdelen. Door burgers georganiseerde **schuldaudits** zijn essentieel om te bepalen welke schulden legitiem zijn en welke niet. Het kan bijvoorbeeld legitiem zijn om de schulden kwijt te schelden van mensen wiens elementaire levensstandaard wordt bedreigd, maar schulden niet terug te betalen aan wie voor hoge winst uitgeleend heeft.

De politiek van een degrowth-transitie

Er is in de degrowth-literatuur geen overeenstemming over de politiek en de politieke strategieën waarmee alternatieve instellingen, doordrenkt van de waarden van degrowth, de huidige instellingen van het **kapitalisme** zouden kunnen vervangen. De voorkeursstrategieën en politieke

onderwerpen variëren van **nutopisten** zonder loonarbeid, die een quasi klasse-ervaring delen van autonoom wonen en produceren, tot bestaande sociale bewegingen, politieke partijen, of zelfs **vakbonden**. Als er een consensus is in de degrowth-gemeenschap, dan is het dat een transitie alleen het resultaat van meervoudige strategieën en meerdere spelers kan worden; een beweging van bewegingen die zowel alledaagse praktijken als overheidsinstellingen verandert (Demaria *et al.* 2013).

D'Alisa *et al.* (2013) classificeren degrowth-strategieën en -actoren in burgerlijke en 'onburgerlijke', waarbij onburgerlijk gedefinieerd wordt als zij die weigeren te worden 'gegouvernementaliseerd'. Georganiseerde **ongehoorzaamheid** kenmerkt het repertoire van degrowth-activisten. Dit reikt van het kraken van leegstaande huizen tot sit-ins tegen megaprojecten en kolencentrales. Dit kan onder meer landbezetting zijn door werkloze landlozen of arme boeren. Financiële ongehoorzaamheid omvat stunts zoals die van Enric Duran, een prominente degrowth-activist in Barcelona. Om het speculatieve kredietsysteem aan de kaak te stellen 'onteigende' hij vlak voor de crisis in 2008 van 39 banken via leningen 492.000 euro door het geld aan alternatieve projecten te besteden.

Latouche (2009) ziet in plaats daarvan verandering voornamelijk door parlementaire politiek en actie van basisbewegingen komen. Hij poneert degrowth als een agenda voor partijen van links, hoewel hij tegen een 'degrowth-partij' als zodanig is. Anderen hebben meer vertrouwen in sociale bewegingen zoals de **Indignados (Occupy)** om het parlementaire systeem te veranderen in een meer directe vorm van democratie, zoals aangegeven door de vergaderingen op bezette pleinen. En weer anderen benadrukken het transformerende potentieel van niet-kapitalistische door basisbewegingen gevoerde economische praktijken van onderwijs, **zorg**, voedsel verstrekken, leven en produceren, die als **politiek** worden beschouwd, zelfs als ze niet plaatsvinden in de traditionele arena's die meestal met de politiek worden geassocieerd, zoals politieke partijen, verkiezingen of parlementen. Ze zijn **politiek** omdat ze het **kapitalisme** uitdagen en concrete alternatieven voor de dominante instellingen ervan ontwikkelen, die ook overal van toepassing gemaakt kunnen worden. Interessant is dat de praktijken van de **Indignados (Occupy)** beweging

– sit-ins, ‘square orchards’, gemeenschappelijke keukens, ruilhandel – de waarden door alternatieve projecten uitgedrukt voorafschaduwden. De beweging zou wel eens de beginnende politieke uitdrukking van de **nutopisten** kunnen zijn.

Een hypothese is dat systeemverandering in de richting van degrowth een soortgelijke dynamiek zal volgen als andere systemische veranderingen in het verleden. Kapitalisme is voortgekomen uit het feodalisme toen verbindingen werden gesmeed, eerst tussen nieuwe economische praktijken (bedrijven, corporaties, handelscontracten, banken, investeringen), en daarna met instellingen die ontstonden via sociale strijd om deze praktijken te ondersteunen (afschaffing van de monarchie en feodale privileges, inpalming en omheining van de gemene gronden, liberale democratie, wetten ter bescherming van privé-eigendom). De praktijken van de basisbeweging en het werk aan ondersteunings- en monetaire instellingen die we hierboven bekeken, zouden de zaadjes kunnen zijn van een transformatie die binnen het systeem opkomt in de laatste crisis van het **kapitalisme** en nu de periode van **groei** en expansie tot een einde komt.

4 DE TOEKOMST VAN DEGROWTH

De toekomst van degrowth ligt open. Er is nog steeds onderzoek nodig om fundamentele degrowth-aanspraken te ondersteunen, claims die *binnen* de degrowth-gemeenschap stevig zijn gevestigd, die ze haar gedeelde uitgangspunten verlenen, hoewel ze nog lang niet aanvaard zijn door de academische wereld en de samenleving in het algemeen. Dergelijke claims zijn onder meer: de onmogelijkheid om door technologische vooruitgang tot dematerialisatie te komen en de onvermijdelijkheid van desastreuze klimaatverandering als de **groei** blijft voortduren; dat de ontwikkelde economieën in een periode van systemische stagnatie komen (deels te wijten aan grondstofgrenzen); of de hypothese dat een stopzetting van de **groei** de politiek zal doen herleven en de democratie voeden, in plaats van catastrofale passies op te poken. Meer onderzoek kan ons helpen begrijpen hoe mensen en landen zich aanpassen aan het ontbreken van groei, waar-

om sommige basisbewegingspraktijken slagen, terwijl andere instorten of in de gangbare economie worden opgenomen; of hoe, en onder welke voorwaarden, nieuwe instellingen voor maatschappelijke ondersteuning de uitkomsten zullen opleveren die hun voorstanders claimen.

De politieke vraag gaat over de sociale dynamiek, de actoren, de allianties en de processen die een degrowth-transitie zullen creëren. Deze vraag is niet zomaar intellectueel. Sociale verandering is een proces van creatie, onmogelijk op voorhand te voorspellen. Wat academische studies van degrowth kunnen bieden, zijn argumenten en verhalen om de politiek van de transitie tot leven te brengen. De ideeën die in deze inleiding werden beschreven hebben dat al gedaan. Nochtans, als degrowth een concept wil zijn dat leeft zonder belegen te worden, dan is er geen reden waarom dit de enige verhalen zouden blijven. We kunnen de 'ruwe materie' van de degrowth-vocabulaire gebruiken, en voortdurend nieuwe denkbeelden en argumenten creëren die ontsnappen aan de valse dilemma's, zoals 'bezuinigingen versus uitgaven'. Dit is wat we proberen in het laatste hoofdstuk van dit boek, waar we het kader voor een nieuwe hypothese bouwen, waarmee we degrowth grondvesten in **dépense**.

Referenties

- Amar, A. (1973) 'La croissance et le problème moral'. *Cahiers de la Nef*, «Les objecteurs de croissance», 52: 133.
- Anderson, K. and Bows, A. (2011) 'Beyond "dangerous" climate change: Emission scenarios for a new world.' *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 369: 2-44.
- Aries, P. (2005) *Décroissance ou Barbarie*, Lyon: Golias.
- Blauwhof, F.B. (2012) 'Overcoming Accumulation: Is a Capitalist Steady-State Economy Possible' *Ecological Economics*, 84: 254- 61.
- Bonaiuti, M. (2014) *The Great Transition*, London: Routledge.
- Castoriadis, C. (1985) 'Reflections on "Rationality" and "Development"', *Thesis*, 10/11, 18-35.
- Castoriadis, C. (1987) *The Imaginary Institution of Society*, Cambridge: Polity Press.
- Cattaneo, C. D'Alisa, G. Kallis, G. and Zografos, C. (eds.) (2012) 'Degrowth Futures and Democracy', Special Issue, *Futures*, 44 (6): 515-23.
- Conill, J., Cardenas, A., Castells, M., Hlebig, S. and Servon, L. (2012) *Otra vida es posible: prácticas alternativas durante la crisis*, Barcelona: Ediciones UOC Press.
- D'Alisa, G., Burgalassi, D., Healy and Walter H.M. (2010) 'Conflict in Campania: Waste Emergency or Crisis of Democracy', *Ecological Economics*, 70: 239-49.
- D'Alisa, G. Demaria, F. and Cattaneo, C. (2013) 'Civil and Uncivil Actors for a degrowth Society', *Journal of Civil Society*, 9 (2): 212-24.
- Daly, H. (1996) *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Boston: Beacon Press.
- Demaria, F. Schneider, F., Sekulova, F. and Martinez-Alier, J. (2013) 'What is degrowth? From an activist slogan to a Social Movement', *Environmental Values*, 22 (2): 191-215.
- Georgescu-Roegen, N. (1971) *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge: Harvard University Press.
- Gordon, R.J. (2012) 'Is US Economic Growth Over? Faltering Innovation Confronts the Six Headwinds', *The National Bureau of Economic Research Working Paper* No. 18315.
- Gorz, A. (1978) *Ecologie en vrijheid, Politieke opstellen over milieu, energie en economische groei*, Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.
- Gorz, A. (1980) *Ecology as Politics*, Montreal: Black Rosa Books. First published in 1977 as *Écologie et liberté*, Paris: Galilée.

- Gorz, A. (1982) *Farewell to the Working Class: An Essay on Post-Industrial Socialism*, London: Pluto Press.
- Gorz, A. (M. Bosquet) (1972) *Nouvel Observateur*, Paris, 397, 19 June.
Proceedings from a public debate organized in Paris by the *Club du Nouvel Observateur*.
- Grinevald, J. (1974) *L'économiste Georgescu-Roegen: intégrer l'économie dans la problématique énergétique et écologique*, Geneva: Uni information, Service de presse et d'information de l'Université de Genève.
- Grinevald, J. and Rens, I. (1979) *Demain la décroissance: entropie-écologie-économie*, Lausanne: Pierre-Marcel Favre.
- Harvey, D. (2010) *The Enigma of Capital*, London: Profile Books.
- Hirsch, F. (1976) *Social Limits to Growth*, Cambridge: Harvard University Press.
- Hobsbawm, E. (2011) *How To Change The World: Tales of Marx and Marxism*, London: Little, Brown.
- Illich, I. (1973) *Tools for Conviviality*, New York: Harper & Row.
- Jackson, T. (2009) *Welvaart zonder groei*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, resp. *Prosperity without Growth*, London: Earthscan.
- Kallis, G., Martinez-Alier, J. and Norgaard, R.B. (2009) 'Paper Assets, Real Debts: An Ecological-Economic Exploration of the Global Economic Crisis', *Critical Perspectives on International Business*, 5 (1/2): 14-25.
- Kallis, G. Schneider, F. and Martinez-Alier, J. (eds.) (2010) 'Growth, Recession or degrowth for Sustainability and Equity', Special Issue, *Journal of Cleaner Production*, 6 (18): 511 -606.
- Kallis, G., Kerschner, C. and Martinez-Alier, J. (eds.) (2012) The Economics of degrowth, *Ecological Economics*, 84: 172-180.
- Kallis, G., Kalush, M. O'Flynn, M. Rossiter, J. and Ashford, N. (2013) "Friday off": Reducing Working Hours in Europe', *Sustainability*, 5 (4): 1, 545-67. (<http://www.mdpi.com/2071-1050/5/4/1545>)
- Kosoy, N. (ed.) (2013) 'Degrowth: The Economic Alternative for the Anthropocene', Special Issue, *Sustainability*, 5. Beschikbaar online op www.mdpi.com/journal/sustainability/special_issues/degrowth (toegang op 3 October 2013).
- Latouche, S. (2009) *Farewell to Growth*, Cambridge: Polity Press.
- Latouche, S. (2011) *Vers une société d'abondance frugale: Contresens et controverses de la décroissance*, Paris: Fayard/Mille et une Nuits.
- Latour, B. (1998) 'To Modernize or to Ecologize? That's the Question', In: Castree, N. and William Braun, B. (eds.) *Remaking Reality: Nature at the Millenium*, London: Routledge.
- Lawn, P. (2005) 'Is a democratic-capitalist system compatible with a low-growth or steady state economy?' *Socio-Economic Review*, 3 (2): 209-232.

-
- Martinez-Alier, J. Kallis, J., Veuthey, S., Walter, M. and Temper, L. (2010) 'Social Metabolism, Ecological Distribution Conflicts, and Valuation Languages', *Ecological Economics*, 70 (2): 153-158.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L. and Randers, J. (1972) *Limits to Growth*. New York: Universe Books.
- Mishan, E.J. (1967) *The costs of economic growth*, London: Staples Press.
- Odum, H.T., and Odum, E.C. (2001) *A prosperous way down*, Boulder: University Press of Colorado.
- Saed (2012) 'Introduction to the degrowth Symposium, *Capitalism Nature Socialism* 23 (1): 26-29.
- Schneider, F., Kallis, G. and Martinez-Alier, J. (2010) 'Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability', Special issue, *Journal of Cleaner Production*, 18 (6): 511-518.
- Sekulova, F., Kallis, G., Rodriguez-Labajos, B. and Schneider, F. (2013) 'Degrowth: From theory to practice', *Journal of Cleaner Production*, 28: 1-6.
- Skidelsky, R. and Skidelsky, E. (2012) *How Much is Enough?* New York: Other Press.
- Whitehead, M. (2013) 'Degrowth or regrowth?' *Environmental Values*, 22 (2): 141-145.
- Wilkinson, R. and Pickett, K. (2009) *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. New York, Berlin, London: Bloomsbury Press.